

Araştırma Makalesi / Research Article

OSMANLI DEVLETİ'NİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE BÜROKRASİNİN ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yasin KÖSECE*
Rifat KARAKOÇ**

Öz

Güncel olana vurgu yapan ve gelenekselin zıddı olarak görülen modern kavramı, Aydınlanma düşüncesiyle birlikte dünyaya yayılmış ve Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler ışığında birkaç yüzyıl içerisinde gelişen modernleşme olgusunu da beraberinde getirmiştir.

Modernleşme olgusu, çeşitli nedenlerle Batı'daki "yenilmez" imajı sarsılan ve eski günlerine dönme arayışına giren Osmanlı İmparatorluğu'nun kapsamlı bir reform hedefinde kilit bir rol oynamıştır. İmparatorluktaki modernleşme hareketleri 18. yüzyılın sonlarından itibaren hız kazanmış, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında zirve yapmıştır. Özellikle reformist padişahların döneminde artan yenilik hareketleriyle iş yükü çoğalmış ve karmaşıklaşmış, bu durum da özellikle sivil bürokrasinin yükselişini beraberinde getirmiştir.

İşte bu modernleşme iklimi içerisinde yükselen sivil bürokrasi yönetiminde daha fazla söz sahibi olmaya başladığında, İmparatorluğun birlik ve düzenini korumak adına modernleşmenin şart olduğu bir düşünce yapısıyla hareket ederek yenilik hareketlerinde etkili bir rol oynamıştır. Modernleşme hareketlerinin başlangıcından beri içinde yer alan bürokrasi, zamanla etkinliğini artırarak modernleşmenin öznesi olmaya başlamıştır.

Osmanlı modernleşme hareketleri, Cumhuriyet modernleşmesinin temelini oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son dönemdeki sivil-askeri bürokratlarının Cumhuriyet'in kurucuları olduğu düşünüldüğünde iki modernleşme arasındaki bağlantıyı sağlayan en büyük olgunun bürokrasi olabileceği dikkat çekmektedir. Bu amaçla, çalışmada modern ve bürokrasi kavramlarının ortaya çıkış ve gelişimine yer verilerek Osmanlı modernleşmesinde bürokrasinin nasıl bir rol oynadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı Devleti, Osmanlı Bürokrasisi, Tanzimat.

* Sorumlu Yazar, İçişleri Bakanlığı, Planlama Uzmanı, yasinkosece@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6067-5315

** Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, rifat.karakoc@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3942-7426

A REVIEW OF THE ROLE OF BUREAUCRACY IN THE PROCESS OF MODERNIZATION OF THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

The concept of modern, which emphasizes what is current and is seen as the opposite of traditional, has spread around the entire world with the philosophy of Enlightenment and brought along the phenomenon of modernization developing in a few centuries in light of developments emerging in Europe. The phenomenon of modernization played a key role in the goal for a comprehensive reform of the Ottoman Empire whose “invincible” image in the West was shaken and went into a search for returning to its old days. The modernization movements in the Empire gained momentum starting with the late 18th century and reached a peak especially in the second half of the 19th century. With the innovation movements increasing especially in the periods of reformist sultans, labor also increased and became complex, and this situation brought about the rise of especially civilian bureaucracy.

When the civilian bureaucracy, which rose within this modernization climate, started to have more voice in the government, it played an effective role in innovation movements by acting with the thought structure that modernization is a requirement for preserving the unity and order of the Empire. Bureaucracy, which was involved within modernization movements from the start, increased its effect in time and started to become the subject of modernization.

The Ottoman modernization movements constitute the foundation of the modernization of the Republic. Considering that civilian-military bureaucrats in the final periods of the Ottoman Empire were the founders of the Republic, it becomes noticeable that the greatest phenomenon forming the connection between the two modernization processes could be bureaucracy. Accordingly, by including the emergence and development of the concepts of modern and bureaucracy, this study discusses what kind of a role bureaucracy played in the Ottoman modernization process.

Keywords: *Modernization, Ottoman Empire, Ottoman Bureaucracy, Tanzimat.*

GİRİŞ

15. ve 16. yüzyıllarda ortaya çıkan Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketlerinin dışında kalan Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren de başta siyasal ve ekonomik olmak üzere çeşitli konularda ortaya çıkan sorunlarla mücadele edebilmek için çözüm yolları aramış ve geçici önlemlerle devlet idaresini idame ettirmiştir. Önceleri Avrupa devletlerinin başarısının sebebinin Batı'nın üstünlüğünden değil kendi eksikliklerinden kaynaklandığı (Akyıldız, 2012: 12) düşünülen Osmanlı Devleti'nde, 17. yüzyılın sonlarından itibaren üstünlüğün özellikle savaş meydanlarında kaybedildiğinin görülmesiyle birlikte Batı devletleri incelenmeye başlanmış ve teknik anlamda geriliğin farkına varılmasıyla bu konuda yapılacak reformlarda Batı örnek alınmaya başlanmıştır.

Bu kapsamda reformist padişahların tahta geçmesiyle başlayan modernleşme hareketlerinin zaman zaman sekteye uğrasa da kararlılıkla hayata geçirildiği görülmektedir. Modernleşme hareketlerinin etkisiyle idaredeki işler karmaşıklaşmış, iş yükü artmış ve bu problemlere cevap verecek uzman personel eksikliği her alanda hissedilmiştir. Bu dönemde gücünü artıran bürokrasi, Osmanlı'da modernleşmenin taşıyıcı gücünü oluşturacak bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi bir eğitim alan ve devletin gerilemesinin farkında olan bu yetenekli sınıfın, yönetimde başat güce ulaşmasıyla (özellikle II. Abdülhamit'e kadar) imparatorluktaki reform hareketlerinin hızlandığı görülmektedir.

Tüm bu gelişmeler ışığında, günümüzde hali hazırda üzerinde önemli tartışmaların devam ettiği bir konu olan Türk modernleşmesinde Osmanlı modernleşmesinin büyük bir önem teşkil ettiğini ve Osmanlı modernleşmesinin de başat gücünü bürokrasinin oluşturduğunu düşündüğümüzden dolayı bu çalışmada, bürokrasinin Osmanlı modernleşmesinde nasıl bir rol oynadığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı; modernleşme kavramının içeriğiyle ilgili bilgi verildikten sonra, Osmanlı bürokrasisinin Tanzimat Dönemini temel alarak incelenmesi ve Osmanlı modernleşme hareketlerinin bürokrasinin rolü çerçevesinde ele alınmasıdır.

Osmanlı modernleşmesinin tüm koşullarıyla ele alınmasından ziyade bürokrasinin rolüne ağırlık verilecek olan bu çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılarak araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulması hedeflenmektedir.

1. MODERNLEŞMEYE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Modern Kavramının Üç Boyutu

Modern kelimesinin, Latince “tam şimdi, bugüne ait” anlamına gelen “modo” kelimesinden türediği ve Hıristiyanlığı kabul eden toplumun eski pagan inancından uzaklaşıp yeni dinini benimsemesiyle yeni bir kültürün ortaya çıktığını anlatmak amacıyla ilk kez 5. yüzyılda kullanıldığı görülmektedir. Kavram, geride kalan ve olumsuz özelliklerine odaklanılan eski ile bugüne ait unsurları taşıyan ve güncel olan yeni arasında bir farklılığa hatta zıtlığa göndermekte yapmaktadır (Beriş, 2010: 484). Etimolojik köken olarak Fransızca *Moderne* kelimesi ise; içinde bulunduğumuz çağa uygun, çağdaş, çağ geçmemiş, yeniliğini-özgünlüğünü koruyan anlamlarını taşımaktadır (Eyüboğlu, 2004: 486). Güncel Türkçe Sözlükte (2019) de “çağdaş, çağcıl” olarak açıklanan kavram, Ortaçağ’daki skolastik düşünceye karşı çıkan, özneyi esas alan, deneysel yöntemi benimseyen ve Aydınlanma ürünü olan rasyonel bilim anlayışının her alanda etkin olarak uygulanması tavrını ifade eder (Cevizci, 1999: 598).

17. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve sonrasında da tüm dünyayı etkileyen modern kavramının (Giddens, 1994: 9); modernizm, “yeni bir dünya tasarımı”, modernleşme, “yeni bir dünya kurma süreci”, ve modernite, “yeni bir hayat tarzı” olarak üç boyutu bulunmaktadır (Gencer, 2017: 57). Modernizm; Bacon ve Descartes’ın temellerini attığı, Tanrı, insan, mekân ve zaman kavramlarında meydana gelen değişimle hayat felsefesinde köklü bir farklılığa odaklanan, geleneğin ve geçmişin reddini içeren yeni bir gelecek inşasıdır (Gencer, 2017: 57-59). Doğum yeri Rönesans olarak kabul edilen (Goody, 2019: 13), “eskiye karşı yeni” fikriyle donanan modernizm, ilerici bir ifadeyle (Bozdoğan, 2012: 78; Kalın, 2018: 49) akli ve insanı merkeze alan bir fikirdir (Cevizci, 1999, 603). Modernleşme ise bir süreç olup 18. yüzyılda bilimde yaşanan devrimin ürünü olarak sanayileşme, kentleşme, eğitim seviyesinin artması ile karmaşık ve farklı bir yapıyı ifade etmektedir (Huntington: 2018: 89). Aklın tek ve değişmez oluşunu esas alan Aydınlanma düşünürlerinin (Vergin, 2010: 301) fikirlerinin etkili olduğu modernite ise, 17. yüzyılda Avrupa’da çeşitli alanlarda yaşanan değişimleri ve yeni sosyal hayat biçimlerini karşılamaktadır (Beriş, 2010: 484).

1.2. Modernleşmenin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Modernleşme-Batılılaşma İkiliği

Modernleşme, “eski ve geleneksel toplumların modern olmalarına, moderniteye ulaşmalarına imkân veren süreçler için kullanılan terim” olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 1999, 603). Wilbert E. Moore’ye göre ise modernleşme, “geleneksel veya modern-öncesi bir cemiyetin, Batı dünyasının iktisaden refaha ve siyaseten nispi istikrara sahip ileri uluslarının ayırıcı vasıflarını oluşturan teknoloji tiplerine ve beraberinde getirdiği içtimai taazzuva külli dönüşmesi sürecidir.” (Gencer, 2019: 106). Heywood (2019a: 56) ise modernleşmeyi, iktisadi ve teknolojik alanda gelişmenin yanı sıra politik ve sosyal hayatta da rasyonel bir şekilde örgütlenmenin sağlanarak toplumların modern ve kalkınmış bir duruma gelmelerini sağlayan süreç olarak adlandırmaktadır.

Batı’da ise modernleşme, kendi iç dinamiklerinin etkisiyle neredeyse dört yüz yıllık bir süre içinde gerçekleşmektedir (Köker, 1993: 50). 15. yüzyıldan itibaren başlayan keşiflerle “Yeni Dünya”yı tanıma yolunda harekete geçen Avrupa, bu bölgelerde kurduğu ticaret ağlarıyla ekonomik olarak gelişmeye başlamaktadır. 17. yüzyılda özellikle, Otuz Yıl Savaşları’nın sona ermesiyle imzalanan Westphalia Barışı sonucunda güçlü merkezi devletler ortaya çıkmış, Avrupa’da siyasal ve toplumsal istikrar yükselmiştir. Bu gelişmelere ek olarak iktisadi hayatta gerçekleşen piyasa ekonomisinin ilerlemesi ile düşünce ve kültür alanında gerçekleşen Rönesans ve Aydınlanma hareketleri, modernleşmeyi ortaya çıkarmıştır (Heywood, 2019a: 56-58).

Ortaçağ’da Hıristiyan âlemi imana dayanan, akla şüphe duyan bir durumdayken, 16. yüzyıldan itibaren modern bilimin gelişmesi ile Bacon ve Descartes gibi filozofların dogmalara meydan okuyarak aklın rehberliğini kabul etmesiyle dünyevileşen ve insan bilgisinin temeline akılı koyan bir duruma gelmiştir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 207-208). Doğa yasalarının matematiksel hesaplarla ortaya çıkarılabileceğini ortaya koyan Newton, bilimsel devrimin temellerini atmıştır. Evreni Tanrı’nın iradesiyle açıklayan görüşlerin karşısına bilimsel araştırmaların konulmasıyla insanların dine karşı yaklaşımları değişmiştir. Bilimsel devrimin etkisiyle teknolojide yaşanan gelişmeler, insanların tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişini sağlamış ve kompleks yapılar oluşturmuştur. Ayrıca gelişen teknolojiyle birlikte mal arzı artmış ticaretin küreselleşmesi hız

kazanmıştır (Beriş, 2010: 489-492). Batı'da ortaya çıkan bu gelişmeler sonucunda Batılı olmayan halklar da modernleşme ile tanışmış ve geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş süreci başlamıştır (Köker, 1993: 48).

16. ve 17. yüzyıllarda Batılı toplumlarda yaşanan ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmeler sonucunda Batılı devletler “gelişmiş toplumlar” olarak betimlenmektedir. Batı'nın özellikle 19. Yüzyılın sonuna doğru dünyadaki diğer toplumların çoğunu kontrolü altına alması da bu fikri desteklemektedir (Heywood, 2019a: 253). Batı toplumları, üstünlüğüne güvenerek dünya üzerindeki yayılışını medeniyet götürmek olarak görmeye başlamaktadır (Sezer, 2004: 37). Batı'nın, sosyal ve fikri durumunun erişilmesi gereken bir hedef olarak görülmesi ve her alanda örnek alınmak istenmesi (Mardin, 2018: 9) sonucunda modernleşme ile Batılılaşma aynı kavram olarak düşünülmektedir.

Huntington (2018: 91), modern medeniyetin Batı medeniyeti olduğu savına karşı çıkarak, Batı medeniyetinin çoğulculuk, hukuk devleti, bireycilik vb. özelliklerle modernleşmeden önce de üstün olduğunu savunmakta ve Batı'nın bu tarihi üstünlüğünden dolayı dünyayı modernleştirmede öncü olduğunu iddia etmektedir.

Batı yayılcılığına karşı verilen mücadelede, Batı'nın değerlerinin modernleşme adı altında “sekülerleşme ve kültürel yabancılaşma” olarak dayatılması sonucunda Müslüman toplumları Batı'yı öteki olarak görmektedir (Kalın, 2016: 51-52). Bu da modern değerler ile Batı'nın özdeşleştirilmesi olarak görülmektedir. Ancak özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek modernleşme modelinin Batılılaşma olmadığı yönünde eleştiriler ortaya çıkmıştır (Heywood, 2019a: 256).

Bununla birlikte, çalışmada Osmanlı modernleşmesi ele alınacağından ve o dönemde modernleşmenin ancak gelişmiş Batı'nın örnek alınarak (kısmen ya da tamamen) gerçekleşeceği savunulduğundan modernleşme ve Batılılaşma kelimeleri aynı anlamda kullanılacaktır.

2. GELENEKÇİLİKTE YENİLİKÇİLİĞE: OSMANLI BÜROKRASİSİ

İlk defa 1745 yılında Fransız Ticaret Bakanı Vincent de Gournay tarafından kullanıldığı belirtilen, daire anlamındaki “bureau” ve iktidar anlamındaki “cratie” sözcüklerinden oluşan bürokrasi kelimesi, bürolarda çalışan memurların iktidarda

söz sahibi oldukları bir yönetim sistemini ifade etmekte olup (Tortop, İsbir, Aykaç, Yayman ve Özer, 2017:403), Gournay bürokrasi kavramını “bureaumania hastalığı” olarak eleştirel bir dille kullanmaktadır (Bozkurt, 2009: 166). Gündelik dilde ise “kırtasiyecilik” anlamında ve olumsuz şekilde kullanılan bürokrasi (Heywood, 2019b: 533); sosyal bilimlerde devlet idaresinde hizmet veren profesyonel örgütlenme tarzı olarak tanımlanmaktadır (Roskin, Cord, Mederios ve Jones, 2018: 304). Bürokrasi konusunda çalışmaları bulunan ve kavrama yeni bir perspektif kazandıran Alman sosyolog Max Weber'e göre bürokratik yapı, toplumsal fiil ve hareketlerin, etkinlik ve rasyonalizasyon açısından objektif esaslara göre düzenlenmesi süreci sonucunda ortaya çıkan ideal organizasyon yapısıdır (Parlak, 2016: 75). Weber (2005: 50-51), modern Batı devletlerinin gelişimindeki ana prensibin, en rasyonel yönetim şekli olarak gördüğü bürokrasinin gelişimi olduğunu ifade etmektedir. Bürokrasinin biçim ve teknik yönden üstünlüğü, modern dünyada onu vazgeçilmez kılmaktadır. Geleneksel bürokrasiyi modern bürokrasiden ayıran fark ise, kapitalist ekonominin eseri olmasından kaynaklanmakta olup teknik üstünlüğü de buradan gelmektedir (Pierson, 2011: 37). Yönetimin mutfağını oluşturan bürokrasinin beceri ve kuvveti yönetimin başarısında önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır (Bıçak, 2016: 37-38).

Eski Türk devletlerinden itibaren ayrıcalıklı bir konumda olan merkezi bürokrasi, devlet idaresinin beynini oluşturmakta ve devlet menfaatinin çıkarlarını koruyacak bir şekilde Sultan'ın mutlak iktidarını paylaşmaktadır (İnalçık, 2019a: 317).

Tanzimat dönemine kadar geleneksel nitelikte olan bürokratik yapı, kuruluş ve yükselme dönemlerinde iyi işleyen bir sistem özelliği göstermekte iken, duraklama ve gerileme dönemlerinde mevcut ihtiyacı karşılayamamış ve yeni bir düzenin gerekliliği tartışılmıştır. Modernleşme hareketleriyle birlikte yönetimin karmaşıklaşmasıyla uzmanlığın artması sonucunda Osmanlı'da nitelikli personel ihtiyacı artmış, bu da bürokratik yapının genişleyerek yönetimde söz sahibi olmasını sağlamıştır.

Osmanlı yönetim sistemi incelendiğinde, başta maliye olmak üzere sistemde bilhassa İlhanlılar'ın büyük bir etkisi olduğu görülmektedir (Afyoncu, 2016: 726). İlk dönemler geniş bir bürokratik yapı bulunmamakla birlikte Yıldırım Bayezid devrinde merkeziyetçi yapı kurularak ulema-bürokrat Çandarlı Ali

Paşa'nın faaliyetleriyle yeni vergilerin koyulması, defter usullerinin getirilmesi, hazineyi genişletme vb. gibi yenilikler getirilmiş ve bürokratik yapı genişlemiştir (İnalçık, 2018a: 39). Osmanlı yönetim yapısı, önemli görevlerde bulunanların (Vezirler, beylerbeyi, yüksek komutanlar vb.) yer aldığı mülkiye sınıfı; eğitim, yargı ve din hizmetlerini yürüten ilmiye sınıfı; üst düzey askerlerin dışında kalan askerlerin yer aldığı seyfiye sınıfı ve devletin kayıtlarını tutup yazışmalarını yapan kalemiye sınıfı olmak üzere dört sınıftan oluşmaktadır (Akgüner, 2009: 9). Kuruluş döneminde, belli düzeyde geliri bulunan ve Osmanlı ailesinin yanında hizmet veren ailelerin oluşturduğu bir bürokratlar aristokrasisi söz konusu iken yükselme döneminde "kul sistemi" ön plana çıkmış ve devşirme yoluyla gelen çocuklardan geleceğin bürokratlarının yetiştirilmesi tercih edilmiştir (Tortop ve vd., 2017: 442). 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin büyümesiyle bağlantılı şekilde iş yükünün artmasıyla alt birimler oluşturulmaya başlamıştır. Coğrafi olarak büyüyen devlette, özellikle yazışma ve kadastro işlerini yürütecek görevliler istihdam edilmiştir (Salzmann, 2004: 82). 16. yüzyılın sonunda merkezi bürokrasideki memur sayısı yüz kişiyi geçmiştir (Afyoncu, 2016: 730). Bu dönemde dikkat çeken bir konu da 16. yüzyıl sonlarına kadar liyakate dayalı işleyen bürokratik sistemin, bu tarihten sonra yerini kişisel bağlara bırakması ve yeteneğin geri plana itilmesidir (Shaw, 2008: 211). Liyakatin etkin olduğu dönemde, bir bürokratin üst bir göreve getirilmediği takdirde aynı görevde sekiz-on yıl kaldığı görülmektedir (Afyoncu, 1999: 187). 16. yüzyıl sonuna kadar yeteneğin ön planda olduğu yapının 17. yüzyılda zihniyet değiştirmesi, devlette yaşanan sorunların bürokrasiye de yansımaya sebep olmuştur.

Batı'daki gelişmelerin de etkisiyle idaredeki işler karmaşıklaşmış, iş yükü artmış ve bu problemlere cevap verecek uzman personel eksikliği her alanda hissedilmiştir. Dış ilişkilerde üstün ve güçlü olduğu dönemlerin sonrasında zamanla güç dengesinin aleyhine dönmeye başlamasıyla bürokratik yapı artık yeterli görülmemiştir (Akyıldız, 2012: 20). III. Selim ile başlayan, II. Mahmut ile devam eden ve Tanzimat'la birlikte hızlanan yeniliklerle, idarede nezaretlerin kurulması sonucunda uzmanlaşan ve ayrıntılanan bürokraside, Kalemiye sınıfının diğer sınıfların aleyhine bir şekilde gelişmesiyle sivil bürokrasi yükselişe geçmiştir. Bu yükselen konumu sayesinde yönetimde daha fazla söz sahibi olan sivil bürokrasi, devlette yapılması gereken reformlar konusunda da öncülüğü ele almıştır¹.

¹ Bu konu ile ilgili geniş kapsamlı bilgi için Bk. İnalçık, H. (2018c). Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri (4. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap ve Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., Özer, M. A. (2017). Yönetim Bilimi (11. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Shaw'a (2008: 209) göre Osmanlı düzeninin temeli ve ülkede ortak bağı sağlayan kişi teoride padişah olarak gözükse de uygulamada düzenin karmaşıklığı içinde bürokrasiyi yönlendirmek için tüm ayrıntılara vakıf olması imkânsız olan padişah, bir simge görevi ifa etmektedir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde bürokratların yönetimde etkin olması ve ilerleyen dönemlerde etkinliğini artırarak öncü konuma gelmesinde devlet yapısının da önemli etkisi bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak ve merkezi idareyi güçlendirmek amacıyla bürokraside; yeni kurum ve birimler kurmak, yurt dışına elçi yollamak, memurlara maaş sistemi getirmek, modern hiyerarşik bir yapı kurulması için çalışmalar yürütmek, memurların her yıl tayin edilmesinden vazgeçilmek vb. yenilikler yapılmıştır (Parlak ve Sobacı, 2010: 337).

3. OSMANLI'DA MODERNLEŞME HAREKETLERİ VE BÜROKRASİNİN ROLÜ

İktisadi ve siyasi alanda başlayan Batı ilerlemesinin, 16. yüzyılın sonunda diğer alanlarda da ilerlemesini sürdürerek dünya görüşü haline gelmesiyle, bu gelişme hızına ayak uyduramayan devletler için modernleşmek tek çıkar yol olarak gözükmekteydi. İmparatorluğun 17. yüzyıla kadar pek fark edemediği bu ilerleme, Batı'ya karşı yenilgilerin faturasının ağırlaşmasıyla dikkat çekmeye başlamıştır. Bu kapsamda yapılan yenilikler zaman zaman toplumun farklı kesimlerinden gelen şiddetli gerici hareketlerle karşılaşsa da (Ülken, 2019: 5) reformist padişahlar ve yıllar geçtikçe gücü artan bürokrasinin çabalarıyla modernleşme hareketleri sürdürülmüştür. Özellikle alanlarında uzman bürokratların yönetimde etkin hale gelmelerinden sonra İmparatorluktaki modernleşme hareketlerinde önemli bir rol oynadıkları görülmektedir.

3.1. Osmanlı'da ilk Modernleşme Hareketleri ve Yeni Bir Anlayışın Ortaya Çıkışı: Lale Devri

Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın teknolojisine ayak uyduramayan, okyanuslara açılmayan ve Rusya'nın yükselişiyle sınırlarında güçlü bir düşman beliren görüntüsüyle Batı karşısındaki üstünlüğünü yitirmeye başlamıştır (Braudel, 2017: 123-125). Tımar sisteminin çöküşü ve yeniçerilerin devlet otoritesine devamlı başkaldıran yerleşik bir grup olarak ortaya çıkması da 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli iç sorunları olarak göze

çarpılmaktadır (Fukuyama, 2016: 219). Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi, içtimai ve iktisadi olarak gelişmesinde önemli bir etkisi bulunan tımar sistemi (Barkan, 1980: 806), "belirli bir yere ait vergi gelirlerinin tümünün veya bir kısmının, dirlik olarak havale yoluyla bir görevliye devredildiği ve bu devir karşılığında bazı hizmetlerin ona yüklendiği" sistemdir (Ortaylı, 2008: 124). Ülkedeki en küçük yerleşim birimlerine kadar ulaşan bir ağ olan tımar sisteminin oluşturduğu siyasi-içtimai düzene meşruluğunu kazandıran ise merkezi otoritedir. (İnalçık, 2018b: 117). Merkezi otoritenin bozulmasından olumsuz etkilenen tımar sisteminde, tımarın ehliyetli kişilere verilmesi sistemin bozulmasına neden olmuştur (Halaçoğlu, 1991: 88). Sistemin bozulmasıyla tımarın ülkenin gelişimindeki rolü işlevsiz hale gelmiş ve sistemdeki reformlara rağmen sistem çökmekten kurtulamamıştır. Bu dönemdeki bir diğer sorun odağı olan yeniçerilerin, 14. yüzyılda pencik yöntemiyle oluşturulan, sultana ait bir hassa ordusu niteliği taşıyan ve ülkenin ilk dönemlerinde padişahın merkezi otoritesini sağlamlaştırmasında önemli bir unsur olduğu görülmektedir (İnalçık, 2016a: 127). III. Murat zamanında yeniçeri ocağına devşirme kanununa aykırı bir şekilde alınan talimsiz ve başıboş askerlerle teşkilat, mali sorunların da etkisiyle siyasete doğrudan müdahale eden bir yapıya dönüşmüştür (Faroqi, 2012: 68; Halaçoğlu, 1991: 44). Osmanlı Devleti klasik dönemdeki gelişme ve başarıların temel taşlarından olan tımar sistemi ile yeniçeri ocağı, 17. yüzyıla gelindiğinde devletteki bozulma ve kargaşanın hem sebebi hem de sonucu olmuştur. Bu yüzyılda yaşanan gelişmelerle bozulan tımar sistemi devleti temellerinden sarsmış, yeniçeri ocağı ise yönünü iç siyasete çevirerek padişah ve kadroların belirlenmesine müdahil olmuş ve eski başarılı günlerinden uzak bir görüntü sergilemiştir. Bu sorunlara ek olarak 1683 Viyana Kuşatması'yla başlayan ve 1699 Karlofça Antlaşması ile sona eren süreçte yaşanan başarısızlıklar, o zamana kadar modernleşmeye sert bir tavırla yaklaşan Osmanlı'da (Kissenger, 2014: 125) Batı'yı merak etme güdüsünü ortaya çıkarmıştır. Önceleri Batı'ya küçümseyen gözlerle bakan Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması'ndan sonra Batı'yı daha iyi anlamak ve başarılarının sebebini öğrenmek için çabalara girişmiş ve Osmanlı'nın bundan sonraki dönemlerini ciddi bir şekilde etkileyen bu girişimler imparatorluğun zihniyetinde bir dönüm noktası olarak sayılmaktadır (İnalçık, 2016b: 107-110).

Osmanlı modernleşmesinin temeline bakıldığında, bozulan düzeni güç kullanarak düzeltmeye çalışan IV. Murat ve onun devamında Köprülülerin vezirlik

dönemlerinde bazı reform çalışmalarının yapıldığı görülmekteyse de (Sander, 2009: 136-137) düşünce yapısının değişmeye başlaması Lale Devri ile olmuştur. III. Ahmet'in sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın, Avrupa'daki gelişmelerin farkında olan bir bürokrat olarak bu kültürün daha yakından tanınması adına Avrupa'ya elçi göndermesi ve ilk matbaanın kurularak geniş tercüme işlerine başlanması gibi yenilikler bu dönemde ortaya çıkmıştır (Stone, 2011: 88; Tunaya, 2016: 19). Bu gelişmelerle birlikte, Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve oğlu Mehmet Said'in Fransa dönüşü getirdiği elbise ve mobilyalarla birlikte İstanbul'da Batı modasının yayıldığı gözlemlenmektedir (Afyoncu, 2016: 404). Yine Batı'nın sunduğu yeniliklerden etkilenilerek bu dönemde yapılan Sadabad Köşkü'nün inşasında, Fransız mimarisinden esinlenilmiştir (Solnon, 2020: 312). Osmanlı'daki ilk düzenli itfaiye teşkilatı olan Tulumbacı Ocağı'nın başında da aslen Fransız olan Davut Ağa bulunmaktadır (Afyoncu, 2016: 404). "Osmanlı Rönesansı" olarak adlandırılabilir bu devirde bilimsel, iktisadi ve askeri anlamda ilerleyen Batı, İmparatorluğa esin kaynağı olmuştur (Sander, 2009: 201-203). Bu dönemde Batı'nın teknolojisinin alınmasının yanı sıra Batı tarzı yaşamın da özellikle İstanbul'da taklit edildiği görülmektedir. Ayrıca bu ilk Batılılaşma deneyiminin başta sadrazam olmak üzere bürokratların vasıtasıyla gerçekleştiği de anlaşılmaktadır.

3.1.1. Osmanlı Modernleşmesinin Öncüsü: III. Selim ve Nizam-ı Cedid Hareketi

Ulema ve yeniçerilerin iş birliği sonucunda "Patrona Halil İsyanı" ile sona eren Lale Devri'nin devamında halef padişahlar özellikle orduda modernleşme çabalarına devam etse de Osmanlı modernleşmesinin öncüsü olarak Batı medeniyetine yakın ilgisi bulunan III. Selim sayılmaktadır (İnalçık, 2018c: 42). III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid hareketiyle Batı medeniyeti model alınarak Avrupa tipi bir ordu kurulmuş ve böylece Batı medeniyetinin üstünlüğü Sultan nezdinde zımnen kabul edilmiştir (Karpas, 2016: 20). Yenileşme hareketlerinin bu dönemde hız kazanmasının nedenleri de padişahın reform yanlısı olması ve 1789 Fransız Devrimi'nin getirdiği yenilikçi hava olarak açıklanmaktadır (Akşin, 2020: 23).

Programlı bir şekilde yenilikler yapmak isteyen III. Selim, bir yandan Viyana'ya elçi göndererek oradaki kurumlar hakkında bilgi toplamış diğer yandan

da ileri gelen devlet adamlarından yapılması gereken yenilikler konusunda görüşlerini bildiren bir rapor kaleme almalarını istemiştir (Afyoncu, 2016: 454). Askeri yenilgilerin de etkisiyle öncelikle kara ve deniz harp okulları açan III. Selim, Fransa'dan getirttiği eğitmenlerle bu okullarda modern bir eğitim verme amacını taşımıştır (Lewis, 2018: 56).

III. Selim, yenilikçilik karşıtı ve savaşlarda devamlı yenilgiye uğrayan disiplinsiz yeniçerilerin yerine Nizam-ı Cedid'i tesis ederek kendisine sadık bir ordu kurmak istemektedir (Karpaz, 2017: 94). Bu orduyla iktidarı ve merkezileşmeyi sağlayarak hem yeniçerileri hem de ayanları kontrol almak ve toplumsal düzeni yeniden tesis etmek amaçlanmıştır. Geleneksel ordudan farklı olarak özel kışlalarda Fransız eğitmenlerden talim gören bu ordu (Karpaz, 2014: 85), yeniçerilerin isyanıyla kaldırılmış ve modern ordu girişimi bir süreliğine ertelenmiştir (Afyoncu, 2016: 459).

Reisülküttap dairesinden bir grup reformist bürokratın III. Selim üzerinde büyük bir etkisi bulunmuştur. Fransız taraftarı, modernleşme yanlısı bu bürokratlar iktidarı ellerinde tutarak padişahı yenilikler konusunda desteklemişlerdir. Halk tarafından sevilmeyen, gelenek karşıtı bu bürokratlar III. Selim'in tahttan indirilmesine neden olan isyanın çıkmasında önemli bir etken olarak görülmüştür (Karpaz, 2014: 85).

3.1.2. Reformist Bir Padişah: II. Mahmut

Nizam-ı Cedit hareketi yeniçerilerin tepkisiyle karşılanmış, "Kabakçı Mustafa İsyanı" ile III. Selim'in tahttan indirilmesine sebep olmuş ve yerine IV. Mustafa tahta çıkmıştır. Bir senelik IV. Mustafa iktidarı, Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yardımı sonucu II. Mahmut'un tahta çıkmasıyla sona ermiş ve II. Mahmut reformist bir padişah olarak tarihteki yerini alarak modernleşme sürecinin sürekliliğini sağlamıştır.

Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın sadarete getirilmesi sonrasında, Alemdar'ın ayanlarla fikir alışverişi yapma amacıyla düzenlediği toplantılar sonucunda imzalanan, padişah ve şeyhülislamın da onayladığı bir vesika olan "Sened-i İttifak", eyaletlerdeki egemen kuvvetler olan ayanların, padişahın iktidarının karşısında kendi durumlarını garanti altına teşebbüsü olarak görülmüştür. Ancak hem II. Mahmut'un bu belgede ayanlara fazla ödün verildiğini

düşünmesinden hem de bazı ayanların kendi iktidarlarının sınırlandırıldığı konusunda fikir yürütmesinden dolayı karşılıklı olarak Sened-i İttifak'a sıcak bakılmadığı anlaşılmakta ve belgenin Alemdar Mustafa Paşa'nın gayretleriyle imzalandığı değerlendirilmektedir. Sened-i İttifak, padişahın mutlak otoritesini sınırlama amacını taşıyan ilk yazılı metin olması nedeniyle "Magna Carta"ya benzetilse de Alemdar Mustafa Paşa ve ayan egemenliğinin ortadan kaldırılmasıyla hükümsüz kalmıştır (Findley, 2012: 36; İnalçık, 2018b: 333-339).

Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra iktidarı tam olarak ele alan II. Mahmut, yeni bir bürokratik yapı oluşturma ve merkezi idarenin yapısını güçlendirmeye yönelik reformlar yapma hedeflerine (Karpas, 2016: 42) yönelik olarak 1826 yılında yeni ve merkezi bir ordu kurmuş, 1831-1838 yılları arasında ise modernleşmeye yönelik önemli basamaklar sayılabilecek idari ve içtimai reformlar başlatmıştır. Geleneksel sistemden nezaret sistemine geçilmesi, iki yüksek meclisin kurulması, devlet memurlarının belirli bir maaş karşılığı istihdamı ve devlet protokolünde yapılan değişiklikler; özellikle diplomasi ve maliye alanlarındaki hizmetleriyle ön plana çıkan, 18. yüzyılda yönetimde önemli bir yer edinen bürokrat sınıfının güçlenmesini sağlamıştır. 1821 yılına kadar İstanbul'daki Yunan ailelerinin hizmet verdiği tercümanlık işinde (Sander, 2009: 330), daha önce tercümanlık yapmış olan bazı Fenerli Rumların Yunan İsyanı'nı desteklemelerinden dolayı bu işlerde Rumların kullanılmamasına karar verilmiş ve II. Mahmut tarafından 1821 yılında Babıâli'de Tercüme Odası kurulmuştur (Balci, 2006: 82). Osmanlı modernleşmesinde önemli bir yeri bulunan bu kurum, Batı dillerini bilen ve fikirlerine aşina olan, geleceğin reformist bürokratlarının eğitim yuvası olacak ve Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa, Safvet Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa gibi Osmanlı bürokrasinin birçok önemli devlet adamı bu odadan yetişecektir (Sander, 2009: 334; İnalçık, 2018c: 50). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güç dengesini sağlamak üzere diplomasiye ağırlık vermesi, Tercüme Odası'ndaki farklı yabancı diller bilen bürokratların devlette üst kademelerine gelmesini kolaylaştırmıştır.

Babıâli'nin kalemlerinde yenilikler yapılması, genç sivil bürokratlar yetiştirme amacıyla Mekteb-i Maarif-i Adliye kurulması, birimlerde uzmanlaşma ve ayırışmaya önem verilmesi (Findley, 2014: 145-146), gibi reformlar bu dönemde dikkat çekmektedir. Batı'yı tanımak için gönderilen II. Mahmut dönemi

diplomatları, Batı'dan etkilenecek Osmanlı'da modernleşme hareketlerini yaymada önemli etki sahibi olmuşlardır (Findley, 2014: 160; Karpaz, 2014: 88-89).

II. Mahmut'un merkezileşme yönünde yaptığı hamleler, sivil bürokrasinin alanını genişletmesini sağlamıştır. Sultan'ın geleneksel memurlar yerine Batı'daki gibi eğitilmiş ve seçkin bürokratlarla çalışmayı tercih ettiği düşünülmektedir (Findley, 2014: 166).

3.2. Bürokrasi Öncülüğünde Modernleşme: Tanzimat Dönemi

1839 yılına gelindiğinde, Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan, II. Mahmut döneminde hızlanmış olan yenileşme hareketlerinin zirve noktaya çıkışının nişanı olan (Hanioğlu, 2016: 21), ve İmparatorluk'ta yaşayan milletleri bahane ederek devlet işlerine müdahale etmeye çalışan dış düşmanlara karşı koyma niteliği taşıyan (İnalçık, 2019b: 48) Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. İçerdiği hükümler itibarıyla Avrupa tarzı bir yapı hedefleyen ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'nın bir parçası yapma amacını güden (Hanioğlu, 2016: 21) Tanzimat Fermanı, tebaayı "Osmanlı Milleti" fikri altında bir arada tutma düşüncesindedir.

Toplumsal, hukuki, idari, adli, vb. birçok alanda yenilik getiren Tanzimat Fermanı'yla birlikte "Tanzimat Dönemi" başlamış ve bu dönemde sivil bürokrasi daha da belirginleşerek yerleşik bir hale gelmiştir. Daha önceki devirlerden farklı olarak sadrazamın yanında bürokratların da yönetimde etkin olması, Tanzimat dönemiyle ortaya çıkan bir durumdur (Ortaylı, 1987: 71). Hukukiliğe verilen önem, idari yapıda farklılaşma, uzman personel yetiştirilmesi amacıyla Mülkiye'nin kurulması ve düzenleyici hukuki metinlerde artış gibi gelişmeler Tanzimat'ın eseri sayılmaktadır (Mardin, 2017: 251). İdari yapıda otoriterliğin ve merkezîyetçiliğin önemli hale geldiği Tanzimat'ta, eğitilmiş yeni bir bürokratik elit ortaya çıkmış ve imparatorluğun kurtuluşunu değişmez esaslara dayanan bir idarenin oluşturulmasına bağlayan sivil bürokrasinin alternatif çözüm önerileri getirerek oluşturduğu politikalarla, padişahın şeklen olmasa da düşünce yapısı bakımından otoritesini paylaşma çizgine geldiği görülmüştür (Tortop ve vd., 2017:446). Bu dönemde bürokrasinin güç kazanmasını sağlayan üç önemli unsurdan birincisi, II. Mahmut'tan sonra sırayla tahta geçen padişahlardan Abdülmecit'in sıkıntılı bir dönemde tahta çıkması ve tecrübesiz bir padişah olması, Abdülaziz'in otorite kurabilme kabiliyetinin bulunmaması ve V. Murat'ın akli dengesizlikten dolayı kısa

sürelî tahtta kalmasıdır. İkincisi, memuriyet güvencesiyle bürokratik esnekliğin azalması sonucu siyasal gücün yüksek dereceli bürokratlara kaymasıdır. Üçüncüsü ise yönetimde söz sahibi olan modernleşme yanlısı başarılı bürokratların Babiâli'yi hakiki bir iktidar merkezi haline getirmeleridir (Sander, 2009: 336).

Reşit Paşa'nın, İngiliz Hariciye Nazırı ile yaptığı mülakatta, tüm reformları kendisinin yaptığını ve padişah II. Mahmut'un rolünün bu reformların tatbiki için gerekli bir alet olduğunu ifade etmesi (Mardin, 2017: 277), hem sivil bürokrasinin imparatorluk yönetiminde geldiği konumu göstermekte hem de modernleşme hareketlerinin bürokrasinin istek ve kontrolü dâhilinde yapıldığını ortaya koymaktadır.

Tanzimat bürokrasisi, Batı yasalarını ile İslam hukukunun karışımı "melez bir hukuk sistemi" oluşturmuştur. Tüm alanlarda Batı'nın örnek alınması, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul eden "*alla Franca*" tarzı bir ilerleme sağlamış ve bürokratlar aşırı Batılılaşma imalarına maruz kalmışlardır (Hanioglu, 2016: 21-26). Osmanlı modernleşmesindeki önemli bir halkayı oluşturan Tanzimat'ta, bürokratların yönetimi Batılılaştırmak ve modernleşmeyi gerçekleştirmek için yenilikler yapmalarına rağmen eski kurumların da muhafazasının gerekli olduğunu düşünmeleri "ikilîge" yol açmış ve bu ikilik de uzun vadede toplumu derinden etkilemiştir.

19. yüzyıldaki Osmanlı yüksek bürokratları hangi görevde olurlarsa olsunlar devlet yönetiminde etkinlik sağlamış (Ortaylı, 2009: 93), özellikle Ali ve Fuat Paşalar döneminde Babiâli'nin nüfuzu zirveye çıkmış (Gencer, 2019: 578), yönetim ve hukuk reformları bu bürokratlarca gerçekleştirilmiş ve sarayın etkisi II. Abdülhamit dönemine kadar asgari düzeyde kalmıştır. Ali ve Fuat Paşalara bir başkaldırı hareketi olarak şekillenen, aydınların çoğunlukta olduğu ve Osmanlı modernleşmesinde önemli bir yeri bulunan Yeni Osmanlılar hareketi, anayasal bir parlamento kurulmasını ve ancak böylece "hürriyet" idealine ulaşılacağını savunmuştur (Mardin, 2018: 86). Tanzimat bürokratlarının modernleşme hamlelerini yanlış bulan ve bu hamlelerde İslami düşüncenin göz ardı edildiğini düşünen Yeni Osmanlılar, 1860 ve 1870'li yıllarda hürriyet mücadelesinde ön plana çıkmış ve düşünsel yönden ardından gelen kuşakları da etkileyerek anayasal yönetimin gerçekleşmesinde etkin bir aydın grubu olarak tarihteki yerini almıştır.

3.3. Bürokrasinin İktidar Mücadelesi: Meşrutiyet Yönetimi ve II. Abdülhamit Dönemi

Genç yaşta sadrazamın ofisinde çalışmaya başlayan ve çeşitli vilayetlerde başarılı valilikler yapmış olan Mithat Paşa tarafından dış baskılar başta olmak üzere çeşitli sorunların çözümü olarak hazırlanan (Ortaylı, 2017: 88-92) anayasa taslağı yerine II. Abdülhamit, Fransız Anayasası'nın çevirisinin temel alınarak yeni bir anayasa hazırlanması için Said Paşa başkanlığında 28 kişilik komisyon kurmuş ve burada bir anayasa metni hazırlanmıştır. Bu metnin her maddesi II. Abdülhamit tarafından incelenip gerekli ekleme-çıkarmalar yapıldıktan sonra Mithat Paşa'nın başkanlığını yürüttüğü Meclis-i Vükela'da son halini almış ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle I. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Afyoncu, 2016: 540-541).

II. Abdülhamit'in politik görüşleri, modern bürokrasinin kendi otoritesini taht aleyhine genişletmesinden çokça etkilenmiştir. Mithat Paşa, II. Abdülhamit'in meşrutiyeti kabul etmesinden, iktidarını sınırlandırmayı istediği anlamını çıkarsa da II. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı yasal yetkisini kullanarak önce sürgüne göndermiş sonrasında parlamentoyu kapatarak anayasayı askıya almıştır. Hizmet esaslı bir bürokrasinin temelini atma hedefiyle çeşitli meslek okulları açan, bürokrasiyi siyasetten uzaklaştırmaya ve profesyonelleştirmeye çalışan II. Abdülhamit, yasama ve yürütmeyi Yıldız Sarayı'ndaki personeliyle elinde tutarak sadece basit işleri Babiâli'ye sevk etmiştir. Nazırlar sadece rapor hazırlayan bir konuma gerileyerek başkâtip gibi çalışmışlardır (Karpaz, 2016: 80-81; Karpaz, 2019a: 264-271).

II. Abdülhamit tahta çıkana kadar çok etkili olan sivil bürokrasinin gücü, II. Abdülhamit'in iktidara tam olarak egemen olmasıyla azalmıştır. Tanzimat'ın önemli bürokratlarının II. Abdülhamit iktidarından önce vefat etmesi, diğerlerinin ise II. Abdülhamit tarafından görevden uzaklaştırılmasıyla Sultan iktidarı tekrar kendisi üzerine almıştır. I. Meşrutiyet'in ömrü kısa olsa da II. Abdülhamit döneminde modernleşme hamleleri yapılmaya devam etmekte fakat Babiâli'nin yetkilerinin tekrar sarayda toplanması ve seküler ve liberal bürokratların üst makamlara getirilmemesi bürokraside dikkat çeken olaylardır. Yine bu dönemde, Tanzimat'ta gelişen ve olgunlaşan bürokratik yönetim geleneği devam etmiş, bürokrasi profesyonelleşmiş ve sivil bürokrat sayısında büyük artışlar görülmüştür (Kurttaş, 2019: 408).

Tanzimat'ın bazı sorunların çözümünde Batılılaşmayı öneren yaklaşımı, 19. yüzyıl sonuna doğru yerini "topyekûn Batılılaşma" yaklaşımına bırakmıştır. Batının bir bütün olduğu ve model alınacaksa tümünün alınması gerektiğini savunan düşünce, II. Abdülhamit döneminde olgunlaşmış ve II. Meşrutiyet'ten sonra meyvelerini vermeye başlamıştır (Toker ve Tekin, 2007: 83).

Özellikle Tanzimat'la birlikte başlayan sosyal değişim, devlet-toplum ilişkilerini "modern" anlamda değiştirmiştir. Balkanlar'da kurulmuş olan İttihat ve Terakki de bu modern değişimin bir sonucu olarak hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet ilkeleriyle ortaya çıkmıştır (Karpas, 2019b: 112). II. Abdülhamit'in iktidarından rahatsız olan, kurumsallaşmış ve istişare üzerine kurulu bir yönetim talep eden ve çoğunlukla sivil-askeri bürokratlarla aydınlardan oluşan muhalefet İttihat ve Terakki şemsiyesinde toplanmıştır (Akarlı, 2008: 23; Akşin, 2020: 56).

Kanun-i Esasi'nin ilanıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulacağını ve yeniliklerin eyleme dönüşeceğini uman İttihat ve Terakki'nin baskı ve çabaları sonucunda II. Abdülhamit tarafından ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde sivil-askeri bürokratlar ön plandadır. II. Meşrutiyet döneminde iktidarı ele alan İttihat ve Terakki Cemiyeti geniş bir reform hareketine girişmiş; eğitim, kültür, hukuk, ekonomi vb. birçok alanda yeni alanda modernleşme çalışmaları yapmıştır (Tunaya, 2016: 41-44).

3.4. Osmanlı Bürokrasisinin Modernleşmeye Etkisi

Osmanlı modernleşmesine bakıldığında, Batı karşısında geri kalmanın etkisiyle Avrupa'nın saldırgan tavrına karşı bir koruma içgüdüsüyle başladığı görülmektedir. Askeri reformlarla başlayan ve zamanla idari ve kamu kurumlarına yayılan modernleşme, devlet öncülüğünde başlamakta ve yenilikleri etkili kılan bürokratik mekanizma olmuştur (İnalçık, 2018c: 59-60).

Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinin ilk devresinde bürokratlar, Batı'nın askeri teknolojisine yönelmişlerdir. Savaşlarda üstünlük sağlamak için Avrupa'daki teknolojiden yararlanılması gerektiğini belirterek mühendislik ve askeri taktiklerin de alınmasını savunulmuştur. İkinci aşamada Batılı uzmanları ülkeye çağırıldığı, Osmanlı bürokratlarının da Avrupa'ya gönderildiği görülmektedir. Bu dönemde bazı reformist bürokratlar, Batı'daki düşüncelere sempati ile bakmaya başlamış ve ülkedeki modernleşmeyi de bu minvalde sürdürmek için faaliyetlere girişmişlerdir.

Osmanlı bürokratları Batı'ya gittiğinde Kameralizm ile tanışmış, Batı'nın gücünün uzmanlığa dayalı yönetimden kaynaklandığını ve bu yüzden zayıflayan sistem için siyasi ve idari reform yapmanın yeterli olduğunu düşünmüşlerdir. Ayrıca bu ideolojiden etkilenmelerinin diğer bir tesiri, modernliğin düzenleyici ilkelerden ibaret olduğu ve bunun da devlet eliyle çözülebileceğidir. Üçüncü aşamada ise Tanzimat bürokratları öncülüğünde, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılması başlamıştır (İnalçık, 2019a; 318-320). Modernleşmenin liderliğini ele alan bürokrasi, öncelikle eğitim kurumlarının modernleştirilmesinden başlayarak bu kurumlarda devlet çıkarlarını gözeten ve konusunda uzman bürokratlar yetiştirmiştir. 19. yüzyılın sonlarında, modern bir devlet kurmak fikrini benimseyen modern bürokratlar Sultana karşı ayaklanmışlardır (Söğütü, 2008: 40; Mardin, 2017: 56-59).

Osmanlı bürokrasisinin politikalarının temelini oluşturan en önemli etken, imparatorluğun korunmasıdır (Davison, 2019: 292). İmparatorlukta girilen modernleşme hareketlerinin de çıkış noktasını bu etken oluşturmuştur. Devleti sahiplenen ve kendi varlığını devletin varlığıyla özdeşleştiren bürokratlar ülkenin birlik ve bütünlüğünü korumak adına modernleşmenin gerekliliğine inanmışlardır (Kaliber, 2007: 107).

Batılı olmayan toplumların çağdaşlaşmalarında Batı'yı örnek aldığı görülmektedir. Osmanlı'nın reformist padişahı II. Mahmut, merkezileşme ve kurumsallaşma yönünde ortaya koyduğu faaliyetlerle bürokrasiyi bir "makineye" çevirme gayesinde olmuştur. Hataya yer verilmeyen ve padişahın emrinde olması istenen sivil bürokrasi, modernleşmeyle birlikte aydınlanmacı ve seküler bir tavra bürünerek akla dayalı siyaseti savunmaya başlamıştır. Tanzimat döneminde sivil bürokrasi, "kurumların yöneticilerden daha önemli olduğu" tezini geliştirerek özerk bir alan oluşturmaya çalışmıştır. Yasal-ussal bürokrasiyi gerçekleştirmek isteyen Tanzimat bürokrasisinin bu kavramı algılayışı, padişahı iktidardan uzak tutma ve kişi ile kurumların denetiminden kendilerini koruma olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte kendilerini artık padişahın değil devletin hizmetkârı olarak gören bürokratlar radikal yenilikleri yapacak grup olarak öne çıkmışlardır (Heper, 2006: 71-73; Heper, 2011: 81).

SONUÇ

Osmanlı modernleşmesi, devletin çağdaşlarından geri kalmasından dolayı oluşan ihtiyaçtan doğan, yenilik karşıtlarına karşı mücadele verilen ve halka inme konusunda sıkıntılar yaşayan bir harekettir. Çağın gereklerine uygun hareket etmeye çalışan, devletin bekasını düşünen bürokratların başarılarının olduğu kadar başarısızlıklarının da var olduğu, modern Türkiye Cumhuriyeti'ne ilham veren bu hareket günümüzde hala önemli tartışma konularından birisidir.

İlk olarak orduda başlayan modernleşme süreci, zamanla maliye, idare, hukuk, eğitim ve sosyal alanlara da sıçramakta ve etki alanını genişletmektedir. Osmanlı modernleşmesi, Osmanlı Devleti'ndeki siyasal kültürün, devletin dışında özerk bir mekanizmanın oluşmasına izin vermeyecek bir biçimde teşekkül etmesinden dolayı "yukarıdan aşağıya" ve özellikle de bürokratların öncülüğünde gerçekleşmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri geleneksel bürokrasinin etkin olduğu görülmektedir. Sokollu Mehmet Paşa, Köprülü Mehmet Paşa vb. sadrazamların yönetimde padişahın daha etkili olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki gelişimi takip edememesi sonucunda ortaya çıkan fark, Batılılaşma hareketleriyle çözümlenmeye çalışılmaktadır. Lale Devri sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, yenilik hareketlerinin filizlenmesi adına çalışmalar yürütmektedir. III. Selim de modernleşme hareketlerine giriştiğinde küçük bir bürokrat kesim ona danışmanlık yapmaktadır. II. Mahmut, merkezi gücün üstünlüğünü sağlama hedefiyle çıktığı yolda bürokrasinin yardımını almakta, hatta bu yolda modern bürokrasinin de ülkedeki gelişimini sağlamaktadır. Tanzimat'la birlikte başta Mustafa Reşit Paşa olmak üzere bürokratlar modernleşmeyi ciddi bir şekilde ele almaya başlayarak hukuksal metinlerle de süreci desteklemektedirler. I. Meşrutiyet'in ilanında aydınlarla birlikte yine ön saflarda gördüğümüz modern bir devlet hayalini kuran bürokratlar, II. Abdülhamit döneminde geri plana atılsa da II. Meşrutiyet'le birlikte tekrar iktidarda söz sahibi konuma gelmektedirler.

Bu çalışmada bürokrasinin Osmanlı modernleşmesinde nasıl bir rol oynadığı ele alınırken dönem olarak özellikle Tanzimat dönemine vurgu yapılmaktadır. Modernleşme düşüncesinin ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti'ni etkilemesiyle yapılan reformların sivil bürokrasinin hacmini ve tesirini artırdığı,

Tanzimat'la birlikte ise bürokratların oldukça ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Osmanlı modernleşmesine kurum özelinde bakıldığında ise, aslında daha basit bir amaçla kurulan Tercüme Odası'nın, yetiştirdiği bürokratlar vesilesiyle modernleşmede kilit bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu kurumda yetişen yabancı dil bilen bürokratlar, diplomasının devlet politikasında artan etkisiyle önemli bir konuma ulaşarak ve yönetimde üst makamlara gelmişler ve fikirlerini ülke çapında uygulama fırsatı bulmuşlardır. Osmanlı modernleşmesinin reformist padişahlar döneminde atağa kalktığı çalışmada varılan bir diğer sonuçtur. Modernleşmenin öncüsü olan III. Selim'in yürüttüğü reformların, II. Mahmut tarafından takip edilerek geliştirilmesi modernleşme hareketlerinin sürekliliğini sağlamıştır. Burada altı çizilmesi gereken konu reformist padişahların, merkezileşmeyi sağlama amacıyla reform hareketlerine girişmesidir. Geniş sınırlara sahip bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, padişahın otoritesinin korunması için yenilik hamlelerine ihtiyaç duymaktaydı. Yapılan merkezileşme hamleleri padişahın otoritesine katkı yaptığı gibi bürokrasinin de gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde yetiştirilen bürokratların dönem koşullarını iyi kavraması ise modernleşmeyi hızlandırmıştır. Reformist padişahlarla eğitilmiş ve yeniliğe açık bürokratlar bir araya geldiğinde modernleşme hareketlerinde ivme kazanıldığı açıkça görülmektedir.

Modernleşme hareketlerinde öncü rol oynayan bürokratların seküler yaklaşımları ve devlet çıkarlarının en iyi şekilde kendi fikirlerince korunacağını düşünmeleri özellikle aydınlar tarafından eleştirilmiştir. Osmanlı modernleşmesini yalnızca bürokrasinin çabalarıyla anlatmak konunun önemini ve genişliğinin kavranılmasını zorlaştıracaktır. Ancak bürokrasi, Osmanlı'da modernleşmeyi gerçekleştirebilecek burjuva sınıfı ya da sivil toplumun gelişmesine olanak sağlayacak bir anlayışın bulunmamasından dolayı bu konuda sorumluluk almış ve modernleşmede etkin bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Afyoncu, E. (1999). Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi. *Türkiye Günlüğü*, (58), 182-190.

Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Akarlı, E. D. (2008). Bir İmparatorluğun Arapsaçı Sonu: Osmanlı'nı Batıyla Karşılaşmaları ve Batılılaşma Meseleleri-Genel Bakış. (Çev. B. Uçpınar). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4 (16-17), 9-31.

- Akgüner, T. (2009). *Kamu Personel Yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Akşin, S. (2020). *Kısa Türkiye Tarihi* (27. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balci, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Barkan, Ö. F. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Beriş, H. E. (2010). Moderniteden Postmoderniteye. *Siyaset içinde* (483-521). İstanbul: Opus Yayınları.
- Bıçak, A. (2016). *Devlet Felsefesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve Ulusun İnşası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bozkurt, V. (2009). *Değişen Dünyada Sosyoloji*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Braudel, F. (2017). *Uygarılıkların Grameri* (5. Baskı). (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü* (3. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Davison, R. (2019). Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi (Çev. H. Pınar). H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (289-302). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eyüboğlu, İ.Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Sosyal Yayınlar: İstanbul.
- Faroqhi, S. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Çev. E. Ertürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Findley, C. V. (2012). *Modern Türkiye Tarihi* (2. Baskı). (Çev. G. Ayas). İstanbul: Timaş Yayınları.

Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform* (Çev. E. Ertürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fukuyama, F. (2016). *Siyasi Düzenin Kökenleri* (Çev. E. Başer). İstanbul: Profil Yayıncılık.

Gencer, B. (2017). *İslam'da Modernleşme* (4. Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Gencer, B. (2019). *Gelenekten Modernliğe Osmanlı*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Goody, J. (2019). *Rönesanslar* (3. Baskı). (Çev. B. Tırnakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hanioğlu, Ş. (2016). Modern Osmanlı Dönemi. M. Heper, S. Sayarı (Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* (Çev. K. Tanrıyar) içinde (17-32). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Heper, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği* (2. Baskı). (Çev. N. Soyarak). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. (Çev. K. Göksel). İstanbul: Doğan Kitap.

Heywood, A. (2019a). *Küresel Siyaset* (6. Baskı). (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir). Ankara: Felix Kitap.

Heywood, A. (2019b). *Siyaset* (20. Baskı). (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Felix Kitap.

Huntington, S. (2018). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (16. Baskı). (Çev. M. Turhan ve C. Soydemir). İstanbul: Okuyan Us.

İnalçık, H. (2016a). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II* (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, H. (2016b). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV* (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İnalçık, H. (2018a). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet* (7. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalçık, H. (2018b). *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi* (2. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalçık, H. (2018c). *Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri* (4. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalçık, H. (2019a). *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. (12. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2019b). Tanzimat Nedir?. H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (29-56). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kalın, İ. (2018). *Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2016). *Ben, Öteki ve Ötesi: İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kaliber, A. (2007). Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Dünyada Siyasi Düşünce: Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık* içinde (107-124). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi* (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi* (6. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi* (8. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2019a). İslam'ın Siyasallaşması (7. Baskı) (Çev. Ş. Yalçın). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2019b). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset* (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kissenger, H. (2014). *Dünya Düzeni* (3. Baskı). (Çev. S. S. Gül). İstanbul: Boyner Yayınları.

Köker, L. (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kurtdaş, M. Ç. (2019). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 29 (1), 399-411.

Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (10. Baskı). (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Mardin, Ş. (2017). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. (23. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2018). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. (26. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (2. Baskı). İstanbul: Hil Yayın.

Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (3. Baskı). Ankara: Cedit Neşriyat.

Ortaylı, İ. (2009). Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (91-117). Bursa: Dora Yayıncılık.

Ortaylı, İ. (2017). *İmparatorluğun Son Nefesi* (6. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Parlak, B. (2016). *Yönetim Bilimi ve Çağdaş Yönetim Teknikleri* (3. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Parlak B. ve Sobacı Z. (2010). *Kuram ve Uygulamada Kamu Yönetimi* (3. Baskı). Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Pierson, C. (2011). *Modern Devlet*. (Çev. N. Kutlu ve B. Erdoğan). İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Roskin, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A., Jones, W. S. (2018). *Siyaset Bilimi* (4. Baskı). (Çev. A. Yayla). Ankara: Adres Yayınları.

Salzmann, A. (2004). *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to Modern State*. Leiden and Boston: Brill.

Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* (19. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Sezer, B. (2004). Doğu Batı Ayrımı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:2 (4. Baskı), 37-44.
- Shaw, J. S. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 1*. (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları.
- Solnon, J. F. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa* (2. Baskı). (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Söğütü, İ. (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de Modernleşme: Kırılmalar ve Süreklilikler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 5 (18), 33-54.
- Stone, N. (2011). *Türkiye: Kısa Bir Tarih* (Çev. O. İsvan). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tannenbaum, D. G. ve Schultz, D. (2011). *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri* (7. Baskı). (Çev. F. Demirci). Ankara: Adres Yayınları.
- TDK. (2019). Güncel Türkçe Sözlük. Ankara.
- Toker, N. ve Tekin, S. (2007). Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Dünyada Siyasi Düşünce: Cilt 3 Modernleşme ve Batıcılık* içinde (82-87). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., Özer, M. A. (2017). *Yönetim Bilimi* (11. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. (16. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vergin, N. (2010). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar* (7. Baskı). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (Çev. H. B. Akın). Ankara: Adres Yayınları.

